

ACTA

DER

PROVINCIALE EN PARTICULIERE SYNODEN,

GEHOUDEN IN DE NOORDELIJKE NEDERLANDEN

GEDURENDE DE JAREN 1572—1620,

VERZAMELD EN UITGEGEVEN DOOR

DR. J. REITSMA EN DR. S. D. VAN VEEN.

EERSTE DEEL:

NOORD-HOLLAND 1572—1608.

NAAMLIJST VAN INTEEKENAREN.

HARE MAJESTEIT DE KONINGIN. 2 Ex.

H. K. H. DE GROOTHERTOGIN VAN SAKSEN-WEIMAR-EISENACH.

TEYLER'S STICHTING te Haarlem. 7 Ex.

ACQUOY (Dr. J. G. R.) *hoogleeraar te Leiden.*

ADRIANI (A. H.) *boekhandelaar te Leiden. 2 Ex.*

ALBERDA VAN EKENSTEIN (Jhr. Mr. W. C. A.) *lid van de 1e Kamer te Groningen.*

ALLARD (H. J.) *R.C. geestelijke te Maastricht.*

ANDREAE (Mr. A. J.) *notaris te Kollum.*

Archief (Rijks-) te Assen.

Archief der classis Arnhem.

Archief-depot (Oud-) te Groningen.

Archief (Rijks-) te Haarlem.

Archief (Rijks-) te Leeuwarden.

Archief der classis Nijmegen.

Archief der classis Sneek.

Archief der classis Zalt-Bommel.

BARTELS (Dr. P. G.) *Consistorialrath und General-Superintendent te Aurich.*

BEYERS (firma J. L.) *boekhandelaar te Utrecht.*

Bibliotheek der Vereenigde Doopsgezinde Gemeente te Amsterdam.

Bibliotheek (Athenaeum-) te Deventer.

Bibliotheek (kerkelijke) te Groningen.

Bibliotheek der Rijks Universiteit te Groningen.

- Bibliotheek (Provinciale) te Leeuwarden.
 Bibliotheek der Rijks Universiteit te Leiden.
 Bibliotheek (kerkelijke) te Leiden.
 Bibliotheek (de Waalsche) te Leiden.
 Bibliotheek der Gemeente Rotterdam.
 BLOK (Dr. P. J.) *hoogleeraar* te Groningen.
 BOS (J. H.) *boekhandelaar* te Kampen.
 BOTERMANS (H. G.) *Ned. Herv. predikant* te Asch.
 BREDÉE (J. M.) *boekhandelaar* te Rotterdam.
 BREYER (C. H. E.) *boekhandelaar* te Utrecht.
 BROEK (J. J. VAN DEN) *Ned. Herv. predikant* te Halle.
 BIJLEVELD (J.) *boekhandelaar* te Utrecht.
 CANNEGIETER (Dr. T.) *hoogleeraar* te Utrecht.
 COSTER & ZOON (HERM.) *boekhandelaren* te Alkmaar. 2 Ex.
 CRAMER (Dr. J. A.) *Ned. Herv. predikant* te Nederhemert.
 DAUBANTON (F.) *Waalsch predikant* te Groningen.
 DAUBANTON (Dr. F. E.) *Ned. Herv. predikant* te Amsterdam.
 DOLDER (Th. H. VAN) *Ned. Herv. predikant* te Oude Tonge.
 DUNK (J. H.) *boekhandelaar* te Rotterdam. 2 Ex.
 DIJK MZN. (J. VAN) *predikant bij de Ned. Herv. Zendingsgemeente* te Doetinchem.
 EEGHEN JR. (C. P. VAN) *Doopsgezind predikant* te Aardenburg.
 EEKHOFF & ZOON (W.) *boekhandelaren* te Leeuwarden. 2 Ex.
 ELSSEN (W. F.) *pastoor-deken* te Groningen.
 ENSCHEDÉ (Mr. A. J.) te Haarlem.
 FEITH (Mr. H. O.) *rijksarchivaris* te Groningen.
 FEITH (Mr. J. A.) *commies-chartermeeester* te Groningen
 FERINGA (J. H.) *Ned. Geref. predikant* te Klundert.
 FOCKENS (G.) *boekhandelaar* te Groningen. 3 Ex.
 FRANSSEN (Dr. H.) *Ned. Geref. predikant* te Winterswijk.
 FREDERICQ (Dr. PAUL) *hoogleeraar* te Gent.
 FRUIN (Dr. R.) *hoogleeraar* te Leiden.
 Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde (Friesch) te Leeuwarden.
 GILSE (A. G. VAN) *Doopsgezind predikant* te Zwolle.
 GOBIUS DU SART (Dr. J. W. F.) *Ned. Herv. predikant* te Nieuw en St. Joosland.
 GOOSZEN (Dr. M. A.) *hoogleeraar* te Leiden.
 GUNNING J.Hz. (Dr. J. H.) *Ned. Herv. predikant* te Leiden.
 GUNNING WZN. (Dr. J. H.) *leeraar aan het gymnasium* te Zwolle.
 HAAR (Dr. H. W. TER) *Ned. Herv. predikant* te Kedichem.
 HANIA PZN. (J.) *Ned. Geref. predikant* te Oosterbierum.
 HAYNEL (WOLDEMAR) *boekhandelaar* te Emden.
 HEERINGA (J.) *Ned. Herv. predikant* te Sebaldeburen.
 HENDRIKSZ. (D.) *Ned. Herv. predikant* te Meerssen.

- HESTA (L.) *Doopsgezind predikant te Haarlem.*
 HOET (firma H. TEN) *boekhandelaar te Nijmegen.*
 HONIG (A. G.) *theol. Docts. te Oudshoorn. 2 Ex.*
 HOOG (Dr. I. M. J.) *Ned. Herv. predikant te Terwolde.*
 HOOR (F. M. TEN) *Chr. Geref. predikant te Franeker.*
 HOOYKAAS (Dr. I.) *Remonstr. predikant te Rotterdam.*
 HÖVEKER & ZOON, *boekhandelaren te Amsterdam. 16 Ex.*
 HENKEMANS (L. J. BLANSON), *Ned. Herv. predikant te Pynacker.*
 KAMPEN & ZOON (P. N.) *boekhandelaren te Amsterdam.*
 Kerkbestuur van Groningen (Prov) te Groningen.
 Kerkbestuur van Friesland (Prov.) te Leeuwarden.
 Kerkeraad der Ned. Herv. gemeente (de bijzondere) te Vlissingen.
 KLAP (Dr. P. A.) *Ned. Herv. predikant te Oosterland bij Zierikzee.*
 KLEYN (Dr. H. G.) *hoogleeraar te Utrecht.*
 KNAPPERT (Dr. J.) *hoogleeraar te Amsterdam.*
 KNOTTENBELT (J.) *Ned. Herv. predikant te Groningen.*
 KOPPIUS (Mr. W. J.) *advocaat en procureur te Groningen.*
 KOPPIUS (W. J.) *Ned. Herv. predikant te den Ham.*
 LAND (B. VAN DER) *boekhandelaar te Amsterdam. 7 Ex.*
 Lees kabinet (Rotterdamsch) te Rotterdam.
 LOCHER (G. W.) *Ned. Herv. predikant te Elspeet.*
 LOEFF (M. J. VAN DER) *boekhandelaar te Enschede.*
 LOOY (S. L. VAN) *boekhandelaar te Amsterdam. 2 Ex.*
 LOS (G.) *boekhandelaar te Leiden.*
 LÜTGE (B.) *Ned. Herv. predikant te Groningen.*
 LÜTGE (H. A. J.) *Ned. Herv. predikant te Amsterdam.*
 MATTHES (Dr. B. F.) te 's Gravenhage.
 MEER (B. VAN) *Ned. Herv. predikant te Meteren.*
 MEERDINK (A.) *Ned. Herv. predikant te Groningen.*
 MIEDEMA (AGE S.) *jur. cand. te Groningen.*
 MIEDEMA (J. P.) *Ned. Herv. predikant te Lettelbert.*
 MOORREES (F. D. J.) *Ned. Herv. predikant te Vianen.*
 MULDER (K. J.) *Ned. Herv. predikant te Nuis en Niebert.*
 MÜLLER (JOHANNES) *boekhandelaar te Amsterdam.*
 NIERSTRASZ (J.) *Ned. Herv. predikant te Leiderdorp.*
 OFFERHAUS LZN (Dr. J.) *hoogleeraar te Leiden.*
 OVERMAN (L.) *secretaris van de Algem. synode der Ned. Herv. Kerk te 's Gravenhage.*
 PELINCK (Dr. J.) *Ned. Herv. predikant te Farmsum.*
 PIERSON (Dr. A.) *hoogleeraar te Amsterdam.*
 PIERSON (J. L.) *Ned. Herv. predikant te Hengeloo (Gelderland).*
 RANITZ (Mr. S. M. S. DE) *notaris te Winsum.*

- REYERKERK L.O ZN. (M.) *Ned. Herv. predikant* te Haaksbergen.
- RHYN (Dr. C. H. VAN) *hoogleeraar* te Groningen.
- Ring Oostwold.
- Ring Rotterdam.
- Ring Woudrichem.
- RINGNALDA (W.) *Nederd. Geref. predikant* te Groningen
- ROESSINGH (Dr P. H.) *lid van de 2e Kamer* te Emmen.
- ROYAARDS VAN DEN HAM (Mr. W. J.) *lid v. d. 2e Kamer* te Utrecht.
- ROMENIJ (H. J. TER HAAR) *Ned. Herv. predikant* te Amersfoort.
- ROMENIJ (A. B. TER HAAR) *Ned. Herv. predikant* te Middelburg.
- ROGGE (Dr. H. C.) *hoogleeraar* te Amsterdam.
- ROVERS (Dr. M. A. N.) *emer. predikant* te Arnhem.
- RUTGERS (Dr. F. L.) *hoogleeraar* te Amsterdam.
- RIJKENS (A. G.) *Ned. Herv. predikant* te Noordlaren.
- SCHALEKAMP, v. D. GRAMPPEL & BAKKER, *boekhandelaren* te Amsterdam. 4 Ex
- SCHUEREN (Mr. J. B. J. N. Ridder DE VAN DER) te 's Gravenhage.
- SCHWARTZENBERG EN HOHENLANSBERG (U. Baron THOE) te Utrecht.
- SICCAMA (Jhr. Mr. J. H. HORA) te 's Gravenhage.
- SULPKE'S boekhandel te Amsterdam. 4 Ex.
- TIDEMAN JZN. (Dr. B.) *Remonstr. predikant* te Haarlem.
- VEERMAN (L.) *boekhandelaar* te Heusden.
- VERMEER (A. J. A.) *Ned. Herv. predikant* te Meppel.
- VLIEGENTHART (W.) *Ned. Herv. predikant* te Groningen.
- VOS AZ. (Dr. G. J.) *Ned. Herv. predikant* te Amsterdam.
- WAALKES (G. H VAN BORSSUM) *Ned. Herv. predikant* te Huizum.
- WARMOLTS (E.) *Ned. Herv. predikant* te Dorkwerd.
- WARMOLTS (H. R.) *Ned. Herv. predikant* te Eexta.
- WASSENAAR (Mr. W. F. H. Baron VAN) huize Veelzicht te Gorssel.
- WINCKEL (W. F. A.) *Nederd. Geref. predikant* te Oudewater.
- WISSING (B) *Ned. Herv. predikant* te Niekerk.
- WIJMINGA (P. J) *Nederd. Geref. predikant* te Zaandam.
- YPEY (Mr. A. LOOXMA) te Rijperkerk.
- Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen te Middelburg.
- ZWARTS (Th) *R. C. geestelijke en rector* te Groningen.

VOORBERICHT.

Reeds vroegtijdig werd door de Noord-Hollandsche kerk veel zorg gedragen voor het verzamelen en bewaren der handelingen van haar synoden. De vergadering zelve werd particuliere synode of synode van 't Noorderkwartier genoemd, omdat Holland en West-Friesland te samen één provincie uitmaakten; een provinciale synode zou hier derhalve samengesteld geweest moeten zijn uit de afgevaardigden van alle classes van beide kwartieren. Zulke kerkvergaderingen zijn werkelijk ook opgeroepen, doch slechts twee malen: te Dordrecht in 1574 en te Haarlem in 1582. De kerk wenschte ze wel vaker te houden, doch de Staten meenden reden te hebben om daartoe geen toestemming te geven. Dientengevolge bleven de synoden van Noord- en Zuid-Holland van elkander gescheiden.

Werd reeds de vergadering eener synode op zich zelf voor iets zeer gewichtigs gehouden, het opkomende verzet tegen staatsbemoeiing met kerkelijke aangelegenheden en de niet minder ernstige strijd tegen de afwijkingen ten aanzien van de Belijdenis wekten het levendige besef van de noodzakelijkheid om consequent een gedragslijn te volgen, die 't meest strookte met het belang, het aanzien en den invloed der kerk naar de toenmalige opvatting der meerderheid van haar toongevers en voorstanders. Het was daartoe ook van belang de besluiten en handelingen van den vroegsten tijd af te kunnen raadplegen. Naar de acta van die synoden ontstond derhalve al spoedig navraag.

Vermoedelijk was er van de oudste handelingen maar één exemplaar, het geschrift, waarin de notarius of scriba van elke synode het verhandelde in die vergaderingen had opgeteekend. Dat origineele, oudste handschrift heeft uit drie boeken van geen grooten omvang bestaan. Het eerste boek bevatte de notulen van zeven synoden in de jaren 1572 tot 1575. Slechts van de allereerste synode van het Noorderkwartier, die te Hoorn in het begin van den zomer 1572 heeft plaats gehad (zie

pag. 5 in de acta van 31 Maart 1573, art. 3), is geen aantekening gehouden. In het tweede boek was het verslag der handelingen van 1576 tot 1579, eveneens van zeven synoden, bewaard. Het derde boek begon met de acta van Mei 1580. Als wij hier een ongeveer gelijken omvang mogen veronderstellen, dan heeft dit boek het verslag van acht of negen particuliere synoden bevat, dus tot die van 1586. Misschien mag dit worden afgeleid uit het woord »Finis'' onder deze handelingen. Meer waarschijnlijk wordt dit, omdat daarna in zeer vele codices de acten van de volgende synoden meer afzonderlijk voorkomen. Doch hoe dit ook zij, dit oudste exemplaar in drie boeken is niet teruggevonden en vermoedelijk verloren geraakt. Doch het is meermalen afgeschreven. Daarvan wordt voor het eerst gewag gemaakt in de synode te Edam Juni 1586, art. 27. Toen bezaten de classes reeds copie der acta synodalia en werd besloten, dat het ten dienste der synoden bestemde actenboek bijgeschreven zou worden en altijd ter vergadering aanwezig moest zijn. In dat synodale boek zouden ook de acta van de provinciale en nationale synoden opgenomen worden. Door de particuliere synode van Amsterdam Juni 1595, art. 28 werd last gegeven tot het aanschaffen van een kist met twee verschillende sleutels om daarin alle synodale handelingen en geschriften te bewaren. Uit art. 52 blijkt, dat de gewoonte werd ingevoerd om voor het sluiten der vergadering de handelingen te dicteeren aan de leden om daardoor een »cotype authentycq'' ten dienste van elke classis te verkrijgen. Hierover handelt ook nog de synode van Hoorn Juni 1596 in art. 35. Het voorgevallene op de Noord-Hollandsche synoden is derhalve sedert 1595 en misschien al vroeger gelijktijdig op drie manieren in schrift gebracht: 1° de notulen van den scriba, 2° het afschrift daarvan in het synodale boek, 3° de gedicteerde en daarna geaarmerkte copiën der classes. Wat onder onze oogen gekomen is, voor zoover het geen afschriften van later tijd zijn, komt ons voor tot de rubriek 1 en 3, meestal tot de laatste te behooren. Geen van die codices toch draagt het karakter van het origineele synodale boek te zijn, wel van een later afschrift. Doch dit is moeielijk uit te maken en ook van minder gewicht, omdat wij in staat zijn na 1587 soms de origineele acta van den scriba of anders de authentieke copie der classis weer te geven. Later kwam er door de correspondentie met de synode van Zuid-Holland en andere gewesten nog een reeks afschriften bij, waarvan althans één volledig exemplaar bewaard is gebleven nl. het Groninger handschrift, beschreven onder G.

Er hebben derhalve verscheidene bundels van deze acta bestaan en zij zijn in genoegzaam aantal bewaard gebleven. Het vermoeden lag voor de hand, dat in de archieven der classes synodale acten zouden liggen. Een persoonlijk onderzoek, in de hoofdplaats van elke classis ingesteld,

leidde echter tot het resultaat, dat dit meest belangrijke gedeelte van zoodanig oud-archief doorgaans was verdwenen, zelfs ook wanneer het register daarvan al melding maakte. Te Edam is het classikaal oud-archief geborgen op den zolder van een bijgebouw der kerk in een kast naast die, waarin de kleine, maar zeer belangrijke bibliotheek van de voormalige Latijnsche school bewaard wordt. Het klassieke onderwijs werd weleer in een bekrompen, afgeschoten lokaal op dien zolder gegeven: het vertrek is nog in den ouden toestand met schoolbanken, lessenaar enz, zeer primitief ingericht. Van de veertien volumina synodale acten Noord-Hollandiae, die het register sub no. I opgeeft, ontbreken de eerste twee deelen, die de handelingen van 1572 tot 1608 bevatten. De verzameling begint dus met den derden foliant »acten synodael de anno 1618 voor t'classis Edam'' tot aan de acten der synode in Augustus 1629 enz. Waar die eerste twee folianten gebleven zijn, weet niemand. In Hoorn is de groote kerk geheel afgebrand en daarmede ook het oudste gedeelte van de classikale stukken en documenten. Van de verzameling der synodale acten te Alkmaar, die in een zeer ouderwetsche kerkenkamer met boogvormige zoldering bewaard wordt, ontbreken daar de eerste deelen, die de acta tot en met 1631 bevatten. Het tweede deel bleek echter bij verder onderzoek verhuisd te zijn naar Amsterdam en heeft sinds onheugelijke tijden een plaats in het classikaal archief aldaar. Op fol. 3 staat de titel: »Synodorum provincialium seu particularium Hollandiae Borealis acta eorumque tomus secundus ab anno Christi 1600 usque ad annum 1627, cum indice hujus et prioris tomi locupletissimo. In usum et opem classis Alcmarianae.'' Te Haarlem was niets aanwezig: de voor deze classis aangelegde verzameling schijnt eveneens verstrooid te zijn geraakt. Misschien is het eerste volumen daarvan de codex C, thans in het bezit van het provinciaal kerkbestuur van N-Holland. Eenige der in dezen foliant bijeengebundene acten toch waren blijkens opschriften authentieke copiën ten dienste van de classis Haarlem, nl de acta van 1600, 1601, 1618 en 1619. Zoo staat op de pliek der acten van 1601 deze aantekening.

»Voir de classe van Harlem.

coemt te betalen

voir dese acte

1—10—0

item voir de acten gesonden in

Gelderlant en Suythollant ende

voir de E. heeren commissarisen

haer aenpart

0—15—0

tsamen

2— 5—0." 1)

1) Een gelijke opgave van kosten komt voor in het exemplaar der classis van Amsterdam in codex D op dezelfde acta.

Ook de stedelijke archieven van die plaatsen bevatten nagenoeg geen synodalia, zelfs niet dat van Amsterdam.

Was het onderzoek in de Noord-Hollandsche steden teleurstellend, niet alzoo dat in de hoofdstad des lands. De aangewende moeite werd beloond door het bezoek aan de Nieuwe kerk in Amsterdam, waar de archieven der kerkelijke besturen in goeden staat bewaard worden en veel belangrijks bleken te bevatten. Wat aan het provinciaal kerkbestuur toebehoort, was reeds een weinig uit den catalogus van den heer H. Q. Janssen bekend. Indien deze gelastigde der synode de moeite had genomen om in persoon de provinciale archieven ter plaatse te gaan inspecteeren en inventariseeren, dan zou zijn verslag ook in dit opzicht nauwkeuriger geweest zijn en minder te wenschen hebben overgelaten. Doch ook de classis Amsterdam bezit althans één volledige verzameling van alle acta van 1572 af. Van evenveel belang zijn verder ook nog drie oude folianten in hetzelfde archief, die synodale acten bevatten van 1595 tot 1648 met enkele ontbrekingen, van 1600 tot 1627 (het classikale boek van Alkmaar), en van 1618—1636.

Groningen is van de provinciale kerkbesturen het eenige, dat een volledig afschrift van de Noord-Hollandsche acten bezit.

Over de acta van de provinciale synode te Haarlem zal na de particuliere verslag worden gedaan.

In de archieven te Amsterdam bevonden zich ook exemplaren, vaak keurig geschreven, van het »Repertorium ofte register van alle de acten der particuliere Noort-Hollantsche synoden beginnende vant jaer MDLXXII'' etc. in folio. Zulk een m.s. register bezit ook de Koninklijke bibliotheek K, 63; het Britsch Museum afd. Mss, no. 25721, enz. Deze boeken behoeften niet geraadpleegd te worden, nu de acten zelf aanwezig waren.

Blijkt uit het bovenstaande, dat er vele exemplaren verloren of te zoek geraakt zijn, het is zeker een aanmoedigend begin van den door ons ondernomen arbeid, dat in allen gevalle de serie der Noord-Hollandsche handelingen compleet kan worden uitgegeven. Het zal ons aangenaam zijn, indien door dit onderzoek de aandacht op zulke handschriften ook wat de andere gewesten betreft mocht worden gevestigd, zoodat wij bij het voortzetten van onze taak hulp en aanwijzing mogen ontvangen van hen, die met het bestaan van zulke codices bekend zijn geraakt.

Wij kunnen na dit algemeen overzicht voortgaan met een korte beschrijving van de verschillende door ons gebruikte codices, die wij onder deze letters verder willen aanduiden:

A. Een folioboek, gemerkt A no. 51, behoorende aan de classis Amsterdam, no. 1 van den inventaris, een afschrift met één geregelde hand geschreven tot 1596. Vooraf gaan: de »Kerkendiscipline der Gereformeerder gemeenten in Vranckrijk van den jare 1559 tot int jaer 1571''

etc., »Ordo qui in Palatinatu observatur'' en »Acta synodi . . . . habita Empdae 4° die Octob. anno 1571''. Dan volgen de acta der Noord-Holland-sche synoden, beginnende met die van Augustus 1572, in geregelde volgorde. Daartusschen zijn op hun plaats ingevoegd de acten van de twee provinciale en van drie nationale synoden. Van 1597 af zijn de acta door een ander gecopieerd tot aan 1608. Op de laatste bladen is een alphabetisch register van behandelde zaken aangelegd. Wij hebben dit handschrift slechts geregeld gebruikt bij de tekstvergelijking der synodale handelingen tot 1587. Omdat het geheel een afschrift is (hier en daar vrij onnauwkeurig) konden wij het laten rusten, toen wij tot de oorspronkelijke of gewaarmerkte acten genaderd waren.

B. Een folioboek met den rugtitel: »Kerkenorde der Herv. kerken in Frankrijk 1559 & acta synodi Noord-Holl. 1571—1608,» eigendom van het provinciaal kerkbestuur; zie Janssen, Catal. p. 137 sub Noord-Holland *a*. Meer dan de helft van dit boekdeel is geschreven door dezelfde nette hand, die eerst ophoudt bij de synodale acten van 1587. Ook hier wordt eerst gevonden een vertaling van de besluiten en kerkorden der Fransche synoden sedert 1559, die van de Pfaltz in het Latijn en eveneens de Emdersche acta. Dan komen de Noord-Hollandsche synoden, te beginnen natuurlijk niet met den jare 1571 maar met Edam 1572, in geregelde volgorde, met de provinciale en nationale synoden elk op haar juiste plaats en tijd daartusschen. Van 1587 af is elke acte door een andere hand bijgeschreven. Sommige daarvan zijn eigenhandig door praeses en scriba ondertekend, andere door den scriba alleen. Omdat dit de beste en waarschijnlijk de oudste copie is van de drie origineele synodale boeken, hebben wij dit exemplaar tot grondslag genomen voor de editie der oudste acten.

C. Een folioband met den rugtitel: »Acta syn. Noord-Hol a^o 1572—1619,» eigendom van het provinciaal kerkbestuur, het eerste eener serie van 16 deelen, zie Janssen, Catal. p. 137 sub Noord-Holland *b*. De eerste acten zijn bij elkander gebonden in volgorde, zooals zij in bundels afgeschreven zijn. Daarbij ontbreekt alleen de synode van Alkmaar in October 1581. Van 1588 af volgen de handelingen afzonderlijk, waarvan sommige met eigenhandige ondertekening van praeses en scriba, terwijl andere alleen gewaarmerkt zijn door praeses of scriba. Een aantekening op sommige doet vermoeden, dat dit het boek der classis Haarlem geweest is. Met een enkele uitzondering dragen deze acten het bewijs van uit de synoden zelf afkomstig te zijn.

D. Een folioband, op den roodleeren rug betiteld: »Acta synodi Noord-Hollandiae 1595'' etc. »No. 74'', toebehoorende van ouds aan de classis Amsterdam. Deze acten zijn allen afzonderlijk verzameld ook op papier van verschillende soort en formaat en zoo bij elkander ingebonden Dit

belangrijk boek bevat de handelingen van 1595, 1596, 1599—1608, 1618, 1620—1626, 1629—1631, 1633—1637, 1639, 1643—1645, 1648. Ook hier zijn vele eigenhandig door praeses en scriba geteekend.

E. Een folioband gemerkt B no. 52, blijkens het boven reeds medege-deelde inschrift het boek der classis Alkmaar, doch thans behoorende tot het archief van de classis Amsterdam, no 2 op den inventaris. Met verschillende handen geschreven en vaak door praeses en scriba gewaarmerkt bevat het de synodale handelingen van 1600—1608 en 1618—1627. Op de laatste bladzijden is een alphabetisch register bewerkt.

G. Een foliant in hoornen band met den rugtitel: »Acta syn. Noord-Holl. van de jaren 1572 . . . . . 1608 N.B. In de tien volgende jaren is geen synodus gehouden, I,» berustende in het archief van het provinciaal kerkbestuur van Groningen. Zij bevat afschriften dezer acten door verschillende personen en op verschillende tijden genomen en daarna in geregelde volgorde bij elkander gebonden. Bij de acte van 1595 staat aangeteekend: »Uijtgecopieert door mij Beno Uden, ecclesiastes tot Holwyrda in den jare 1685 » Onder die van October 1598 staat: »L. Fledderus scripsit». Alleen die van 1607 is eigenhandig door praeses en scriba der N.-Holl. synode gewaarmerkt.

Zulke eigenhandige onderteekeningen dragen: van praeses en scriba, in B de acta van 1593, 1594, Edam 1598, 1600, 1605 en 1606; in C die van 1588, 1589, 1590, 1592, 1595, 1597, Edam 1598, 1601, 1605, 1606 en 1607; in D die van 1596, 1600, 1601, 1602, 1603, 1604, 1605, 1606, 1607 en 1608; in E die van 1605 en 1607; in G die van 1607. — van assessor en scriba, in C en E die van 1603. — van den praeses alleen, in C die van 1593 en 1594; in E die van 1604. — van den scriba alleen, in B die van 1596, 1599, 1601 en 1602; in C die van 1596, Alkmaar 1598, 1599, 1600 (waar de onderteekening van den praeses, Jac. Arminius, uitgesneden is) en 1602; in D die van 1599; in E die van 1602.

Het was niet altoos een gemakkelijke taak om den aard en de betekenis van de verschillende exemplaren van eenige acte te determineeren en dan bijgevolg een beslissing te nemen ten aanzien van den grondtekst voor den druk. De voorkeur verdient natuurlijk het geschrift, dat de blijken draagt uit de vergadering zelf zijn oorsprong te hebben. De eerste acte, waarvan dit met zekerheid kon worden aangenomen, is die van de synode van 1588. De vierentwintig voorafgaande handelingen in de vier codices A B C en G zijn allen copie, ter aanvulling van de verzameling naar den verloren grondtekst in de drie origineele synodale boeken bijgeschreven. Doch van dat jaar af moest er worden beslist over elke acte afzonderlijk. Blijkbaar waren daarbij twee soms drie gelijktijdige scripta. In zulke gevallen lieten wij ons bij de keuze leiden

door nauwgezet onderzoek naar de schrijfhand, het waarmerk en dergelijke of andere kenteekenen. Konden wij aldus een authentieke acte door praeses en scriba geteekend en in enkele gevallen het origineel van den scriba constateeren, dan hadden wij ons tot het uitgeven van dien zuiveren tekst alleen te bepalen. Wanneer wij twee of meer gewaarmerkte classikale copiën van dezelfde waarde ontmoetten, dan namen wij als tekst voor den druk dien codex, waarin wij de meeste authentieke acten hadden ontdekt, doch meenden dan verplicht te zijn tot vergelijking der verschillende teksten en mededeeling van de meest belangrijke varianten. Op de hierachter geplaatste inhoudsopgave hebben wij bij elke synode aangeteekend, naar welken codex de druk bezorgd is. Daarbij staan tusschen ( ) de codices opgegeven, waarmede wij dien tekst hebben vergeleken.

Ook hebben wij gemeend enkele bijlagen, die in deze actenboeken voorkomen, te moeten opnemen, omdat zij niet vele zijn en betrekking hebben op ter synode behandelde zaken. Wij voelden ons daartoe aangespoord, omdat na onze editie de geschrevene acta op deze jaren misschien weinig meer geraadpleegd zullen worden en wij zooveel mogelijk volledig synodaal werk wilden leveren.

In deze reeks zal men op haar plaats ook de handelingen der provinciale synode van Haarlem in Maart 1582 opgenomen vinden, gelijk wij de eerste provinciale synode, te Dordrecht in 1574 gehouden, zullen plaatsen bij de serie van Zuid-Holland. Van die handelingen van Haarlem bestaan twee edities: een volledige en een in uitvoerig excerpt. Wij hebben het voorrecht gehad van beide het origineel te ontdekken in het oud-archief der synode in de Willemskerk van den Haag. Zij zijn opgenomen in den zeer belangrijken bundel in folio no. 3, vermeld in den catalogus van Janssen p. 7—11. Dat deze belangrijke stukken al te achteloos door hem zijn behandeld, kan misschien hieruit verklaard worden, dat hij in het door ds. Nootbergh van Gouda in 1737 geschrevene inhoudsregister van deze collectie synodalia vond opgegeven, dat deze het excerpt der acta »niet authentiek” oordeelde. Omdat evenals in 1574 te Dordrecht ook Zeeland opgeroepen werd, zie pag. 93, moet deze »provinciale” eveneens tot de groote synoden gerekend worden, die daarom een plaats had verdiend in de uitgave van dr. F. L. Rutgers. Wat bij hem ontbreekt, kan thans door ons worden aangevuld.

Een afschrift van de volledige origineele acte wordt gevonden in het boek van Cabeljauw. Een eveneens keurig net geschrevene en nauwkeurig bewerkte copie op kleine foliobladen is opgenomen in onzen codex C. Behalve eenig verschil in spelling komen beide afschriften overeen met het oorspronkelijke, zoodat wij hier geen varianten van noemenswaarde beteekenis hadden op te geven. In beide afschriften ontbreekt

bij het begin de randteekening, zie pag. 89, en ook de verklaringen met de onderteekening der leden, die wij pag 114—117 hebben afgedrukt. In codex C zijn de onderteekeningen van de nazieners der kladde weggesneden.

Van deze handelingen is tegelijkertijd ook door den scriba van den Corput een uitvoerig uittreksel gesteld, zes bladzijden in klein folio formaat omvattende. Daarvan is het opschrift »Memorien van tgene is gehandelt in den synode provinciael, gehouden te Haerlem in Martio a^o MVCLXXXII.» Dit excerpt is in afschrift opgenomen onder de acten in de codices A, B, G en komt ook voor in verzamelingen van Zuid-Hollandsche acten bijv. in die, welke in het bezit is van het provinciaal kerkbestuur van Noord-Holland, Janssen Catal p. 136 sub Zuidholland a; in een exemplaar daarvan, door Lodewijk van Renesse 1664 vervaardigd, in het rijksarchief van den Haag, enz. Omdat een uittreksel uitteraard niets nieuws of anders oplevert, achten wij een uitgave van die verkorte notulen overbodig.

Wat nu de acta der provinciale synode van Haarlem Maart 1582 zelf betreft, er kan geen twijfel bestaan, of de foliant no. 3 van het oud-synodaal archief bevat in tweeëntwintig foliobladen klein, doch nog vrij goed leesbaar schrift het origineele, op die synode zelf gestelde en gewaarmerkte stuk. Dit blijkt niet alleen uit den toestand van het document zelf, dat door vochtigheid zeer aangetast en verkleurd is, maar in vele andere opzichten. Het is het handschrift van den scriba zelf, ds. Hendrik van den Cornput, predikant van Dordrecht, welbekend. Het draagt verder de eigenhandige onderteekeningen van praeses, scriba en een ouderling. De tot deze acte behoorende verklaring is met de hand van alle aanwezige leden der synode geteekend. Bovendien bevinden zich daarbij eenige authentieke bijlagen: het briefje van ds. Hackius uit naam van den Leidschen kerkeraad, een aantekening omtrent de afkondigingen der censuur over Coolhaes aan de gemeente en drie requesten aan de Hollandsche staten in verband met deze synode. De brief van Hackius vermeld op pag. 112 luidt aldus:

»24 Martii 1582 op den avont.

Eersame zeer weerde broeders, genade door Chr. J.

Wij hebben uijt last der huysfrouwen Caspari Coolhaessen den brief aen hem van uwer L. geschreven in syner absentie geopent ende denselfden in onsen kerckenraet gelesen. Daerop der broederen begeeren is, dat U.L., in aensien dat Casparus rechtevoert nijet by hujs is, believe wille de executie syner excommunicatien, die sij voorgenomen hebben, op acht dagen uijt te stellen, nijet twyfelende, of Casparus sal middeleretijt selve weder thuijs gecomen zyn ende overwegen, wat hem ten besten ende geradesten zyn sal. Den Heere

ende den woert syner genaden hiermede bevolen. Datum Leyden den xxiiii Martii 1582.

U.L. dienstwillige medebroeders des kerckenraets van
Leyden ende in haer aller name
Petrus Hackius.

(adres.)

Eersame zeer discrete ende godtsalige Johanni Damio dienaer des goddelicken woerts binnen Haerlem om voorts te communiceren na behoiren etc. Haerlem. Den bode 11 str."

Op dezen brief is vastgespeld het papier met de punten betreffende de kerkelijke afkondiging der censuur over Coolhaes:

»Voor tgebedt.

Ghelieffde in den Heere J. Christo! Eer wy tot het ghebedt comen, heb ick U. L. uijt den namen der ghemeynen kercken aen te dienen, datter is een zeker persone, dewelcke zynde een dienaer des woordts openbaer arghernisse ghegheven ende de ghemeijnte Godts grotelick ontrustet heeft, waervan hij meermael vermaent ende ondericht zynde tot noch toe zyn schuldt niet heeft willen bekennen maer in zyn voornemen obstinaert ende hardneckich blijft. Is daeromme de begheerte der ghemeijnen kercken, U. L. willen den Heere bidden, dat Hij hem gheve een boetveerdich herte, ten eynde door hem de ghemeijnte wederomme ghestichtet ende de arghernisse ghebetert mach werden, opdat de ghemeijne kercken niet worden ghenoodtsaecht wijder teghen hem volghende de christelicke kerkentucht voort te gaen ende te procederen.

Ende dit is de eerste voorstellinghe met verswijghinghe des naems van de persone ende oock der omstandigheden zyner mishandelinghe.

Dit sal int ghebedt te voegen zijn.

Wilt oock ghenadighe Vader ende Heere de persone, die hier voorghestelt is, dewelcke Dyn kercke soo grootelick gheerghert ende ontrustet heeft ende noch onboetveerdich blyft, alsoo in zyn hart ende ghemoedt aentasten door Dynen Heijlighen Gheest, dat hij zyn mishandelinghe te recht insiende ende verstaende, ware leedtwesen daervan mach hebben ende oprechte schultbekinghe doen, ten eynde dat de eere Dijns naems door zyne bekeringhe verbreijdet, de schade Dynen kercke weder opherecht ende zyn salicheijt ghevoordert mach werden. Wilt tot dien eynde van hem nemen alle quaede affecten, die hem in den weghe souden moghen zijn om weder te keren, opdat Dijn kerke niet ghenoodtsaecht werdt haer voorder over hem te bedroeven.

Den xviii Februar. is de tweede voorstellinghe ghedaen met verswijghinghe zijns naems ende uijtdruckinghe des daets. als: dat hij de kerke gheerghert heeft met boecken uijt te geven, in welken sommige dinghen zyn, oentlick streckende tot ontsuijveringhe der leere, hemselven wedersprekende ende oentlick schijnende aenghericht te zyn om de kerkelicke ordene te swacken ende te spotte te stellen.

Den iiii den Martii is de derde voorstellinghe ghedaen met openbaringhe des naems."

Deze beide bijvoegsels zijn mede een bewijs voor de echtheid van onze oorkonde.

Na deze toelichtingen omtrent het materiaal, dat door ons voor deze uitgave der synodale handelingen van Noord-Holland is bijeengebracht,

onderzocht en aangewend, moet nog het een en ander worden medege-
deeld ten opzichte van den regel, dien wij bij de levering van dezen ar-
beid hebben gevolgd.

Om zooveel mogelijk zekerheid te geven voor het bezorgen van een
nauwkeurigen, zuiveren tekst zijn de proeven nooit naar onze copie maar
altoos naar het handschrift zelf zoowel gecorrigeerd als gerevideerd.

Ten opzichte van schrijfwijze, interpunctie, gebruik van hoofdletters,
aanvulling van verkortingen enz. hebben wij ons voorbeeld genomen aan
de regels, bij het Utrechtsch Genootschap in gebruik. Nochtans slechts
in hoofdzaak en zooveel mogelijk. Want ook nu bleek dit ons in de
practijk niet altoos uitvoerbaar te zijn, wanneer het karakter van het
handschrift en de eigenaardigheden van den schrijver of steller zouden
behouden blijven. Men ontmoet toch telkens van die lastige kleinigheden
en afwijkingen, die zoo moeielijk onder één regel te brengen zijn. In
elken codex vonden wij een andere spelling en andere schrijfgewoonten.
Die mochten wij niet geheel over het hoofd zien. Waar geen vaste regel
bestond, kon die niet dan ten koste van karakteristieke eigenaardigheden
worden ingevoerd. En ons voorgeslacht handelde vooral in dien tijd met
opzicht tot taal en stijl zeer onregelmatig, zelfs roekeloos. Zij stoorden
er zich niet aan, al schreven zij in denzelfden volzin een en 't zelfde
woord of eigennaam op verschillende manier. Omdat onze arbeid geen
bepaald taalkundig belang bezit, hebben wij gemeend die afwijkingen in
de schrijfwijze van woorden en namen niet als variant te moeten ver-
melden, dan alleen in geval wanneer daardoor bepaald een andere lezing
ontstond. Toch hebben wij getracht zooveel mogelijk de eigenaardigheden
van onzen grondtekst te bewaren en moesten dus wel komen tot enkele
afwijkingen van den gevolgden regel. De schrijvers onzer codices schrij-
ven bijv. het woord »uit'' op de meest verschillende manier: uut, wt,
vuyt, uyt, wuyt. Bij het gebruik van de ff was ook niet altoos duide-
lijk uit te maken, of de schrijver bloot de f op die manier schreef, dan
of hij een dubbele f wilde. Ook de keuze tusschen y, ij en i was meer-
malen onzeker, enz. Ten aanzien van de interpunctie en het begin van
een nieuwen zin, hebben wij meermalen ons oordeel moeten laten gelden,
doch wij gelooven daarin goed geslaagd te zijn.

De ( ) zijn door ons uit den geschreven tekst overgenomen en geven
derhalve niet de door ons aangebrachte aanvullingen of verbeteringen te
kennen, zooals Utrecht bedoelt. De enkele keeren, dat aanvulling van den
tekst noodig was, hebben wij die aanvulling tusschen [ ] geplaatst. De rand-
teekeningen hebben wij met cursief aan het begin der §§ of artikelen laten
drukken, waar zij naast stonden. Dit geldt natuurlijk niet van het ook
door ons gecursiveerde hoofd van elke synodale handeling.

Afkortingen zijn door ons aangevuld, doch betrekkelijk waren zij niet

menigvuldig Waar enkele aan onze aandacht ontsnapt zijn, kan dit geen moeilijkheid veroorzaken.

Doorgaans hebben wij bepaalde schrijffouten naar de spelling des auteurs verbeterd. Doch de stijl van velen is zeer vreemd, vaak onbeholpen en alles behalve accuraat, zoodat wij daarom in vele gevallen liever een fout lieten staan, dan dat wij bedorvene plaatsen of slecht gespelde woorden repareerden. Het kwam ons het beste voor, dat wij ons hielden aan den vasten regel om zoo nauwkeurig mogelijk den geschreven tekst van den codex weer te geven, opdat de latere onderzoeker althans nooit in twijfel behoefde te staan, of hij wel op den gedrukten tekst kon vertrouwen.

Om het gebruik dezer acta zoo gemakkelijk mogelijk te maken, hebben wij drie registers gemaakt: 1°. van personen, 2°. van plaatsen, 3°. van den inhoud. Dit laatste register is zeer uitvoerig en nauwkeurig bewerkt en wij vertrouwen, dat het ieder een zekeren weg in deze acta zal wijzen en niet licht iemand verlegen zal doen staan. Onder het woord »boeken» is, zooals men zien zal, eene opgave geplaatst van alle grootere of kleinere in druk verschenen geschriften, die in deze acta genoemd worden.

Dit eerste deel bevat de acta der N. Holl. synoden tot 1608. De omvang van dit deel zou te groot zijn geworden, indien wij ook die van 1618 enz. hadden opgenomen. Deze zullen nu hunne plaats vinden in het tweede deel, dat tot gelijken omvang als dit eerste met de acta der Zuid-Hollandsche synoden zal worden aangevuld.

Wij verblijden ons, dat onze uitgave veler belangstelling mag genieten. Met eerbiedigen dank vermelden wij hier den steun door H.M. de Koningin-Regentes namens H.M. de Koningin, gelijk mede door H.K.H. de Groothertogin van Saxon-Weimar-Eisenach ons verleend, door aan onzen arbeid de eer der intekening te schenken. Verder danken wij het Prov. Utr. Genootschap voor Kunsten en Wetenschappen, het Genootschap tot Verdediging van den Christelijken Godsdienst en Teylers Stichting voor de ons toegezegde ondersteuning. Eveneens komt een woord van dank toe aan de Algem. Synode der Ned. Herv. Kerk, die ons verlot tot de uitgave gaf, en aan de Prov. Kerkbesturen en Classicale Besturen, die hun HSS. ons ten gebruike afstonden gelijk mede aan den secretaris der synode en aan de secretarissen en scribas van verschillende kerkelijke besturen, die ons bij ons onderzoek bereidwillig te gemoet kwamen.

Eindelijk spreken wij den hartelijken wensch uit, dat ook de voortgezette uitgave dezer acta zich in veler belangstelling en steun verblijden en der wetenschap ten goede komen moge.

Groningen, Mei 1892.

J. REITSMA.

S. D. VAN VEEN.